

Dan maid čalbmi ii oainne – Johan Turi čállima ja dáidaga erenoamášvuohta¹

HARALD GASKI
Romssa universitehta

Dán artihkkala áigumuš lea mánggabealat – dego dat almmái ge lei, gean birra dát čáluš lea. Dat dáhtošii čilget Johan Turi dáiddabargguid sámi jurddamálle, giela ja doahpagiid vuođu. Ádden dihtii Turi teaksta- ja dáiddaduoji lea dehálaš dovdat man áiggis *Muitalus sámiid birra* ja Turi eará barggut leat dahkkon. (Dás rájes gohčodan girjji MSB, ja visot siidologut čujuhit ođđasemos deaddileapmái, 2010, ČálliidLágádusa Sámi academia -ráiddus.) Kontekstualiserema dihtii, ja duodaštan dihtii Johan Turi mearkkašumi, geažidan maddá makkár posišuvdna sus livččii lean otná servodagas jus mat son dál livččii lean eallilan olmmoš. Dan oktavuodas namahasttán ge man láhkai sámi ja Kanada indiána allaoahpahagat leat ođđaset áiggis iskan gudnejahttit árbevirolaš máhtu ovddasteaddjiid. Ulbmilin lea čájehit álgoálbmotservodagaid viggamuša gávdnat vugiid mo ođđa-áiggi gáibádusaid mielde doahttalit gudnivuorrasiid, ja mo dat livččii guoskat Johan Turii.

Danin heive ge hui vuohkkasit artihkkalis čájehit man vuogi mielde Nils-Aslak Valkeapää välljii fuomášahttit lohkkiiidasas Turi árvvu mánggabealat dáiddárin. Čuovvulan seammá jurddašeami, ja vikkan duodaštit – dan muddui go lea vejolaš dan dahkat váilevaš arkiivamateriála geažil – ahte Johan Turi lei olu eanet go dušše etnográfalaš čálli ja sárgu, son hálidii leat dáiddár. Dat oassi su govain mat dásáži illá leat čájehuvvon dahje almmuhuvvon gostige, ovdal go moai Mikael Svonniin mearrideimme daid váldit mielde ođđasemos MSB-deaddileapmái, leat ge buoremus duodaštus dasa ahte Turis ledje dáiddalaš ambišuvnnat, muhto su mesenat – ee. Emilie Demant-Hatt ja Hjalmar Lundbohm – eai ádden Turi govalaš viggamušaid. Turi tevnnegat ja máleamat leat hui hásttu-

1 Artihkal lea almmuhuvvon maddái engelasgiel jorgalussan ovdalaš sámegeiel originála artihkkala, gč. Harald Gaski (2011) More than meets the eye: The indigeneity of Johan Turi's writing and artwork. – *Scandinavian Studies* 83 s. 591–608.

headdjit, go dat dávjá seaguhit realismma ja eksprešunismma,² dat – nugo dán artihkkala bajilčála geažida – mitalit eanet go maid lea vejolaš oaidnit, goit oaidnit *oktanaga*. Dasa leat mánga ovdamearkka, dán čálloš guoskkahan dušše moadde. Mu čuoččuhus lea ahte Turi lea hui diđolaččat dahkan dan maid lea dahkan govaidisguin, son rasttida sániid čilgenvejolašvuoda ja luohtta olbmuid govahallanattáldahkii. Dan son dahká čuovodettiin iežas duohtavuoda áddejumi, mii omd. addá sutnje vejolašvuoda seammá govassá čájehit sihke giđđa- ja čakčajohtima (Turi 2010 (1910): 87), maid dieđus ii livčče vejolaš fotografijain dahkat almmá manipulerekeahhtá gova. Muhto danin go Turi áddejumis govahallan lea riggáset go sánalaš representašuvnnat eallimis, de dan dihtii sutnje ii leat doarvá dušše gielalaš ovdanbuktin. Son fertii dasa lassin sárgut, muhto su sárgumat leat reduserejuvvon dušše illustrašuvdnan, eai ge leat dulkojuvvon dáiddan dássáži. Vel Nils-Aslak Valkeapää ge meaddá go sivaha Turi nissonvehkiid leat hehtten su doaibmamis čáppagirjjálašvuoda čállin, ja baicce oaččuhan su čállit álbotdiehtaga (Valkeapää 1994: 11). Valkeapää dáiddii leat menddo čadnon Turi čállimii, Turi dáiddalašvuota idii vuosttažettiin su govaid bokte.

Čuvgen ja oahpaheapmi, mitalus ja duohtavuota

Turi čilge ieš muhtun eavttuid MSB álgočálloš; ahte son dáhttu čuvget ja oahpahit, muhto Turi maiddá hálida duođaštit ahte sápmelaččat eai leat spiret – ášši, man ambiguitehta šaddá moalkái go son dohkkeha ulddaid olmmožin seammá áiggi go allegorijja bokte viggá duođaštit ahte sápmelaččat leat Sámiatnama dovdameahttun eallit (Turi 2010 (1910): 191–192). Turi čállá ulddaid birra preseansahámis (Turi 2010 (1910): 158) muhto stáluid birra preterihttahámis (Turi 2010 (1910): 145), mii lea čielga čujuhus dasa ahte nuppit ain gávdnojit, muhto nuppit leat jávkan. Visot dát eavttut dahket Turi girjji erenoamážin nu mángga dáfus, ja danin nu miellagiddevažžan dárkilet analysa čađahit. Ferte maiddá atnit muittus ahte MSB lea čállon garra dáruiduhttináiggi, sihke Norgga ja Ruota bealde. Dán ášši geažida Emilie Demant-Hatt ge – almmá geavatkeahhtá doahpaga – sártnistis 4.12.1940 Nordiska museetis go oaččui Arthur Hazelius silba-

2 Dás in smiehta vuosttamuččat eksprešunismma dáiddahistorjjálaččat, muhto geavahan doahpaga eanet govven dihtii man guvlui Turi tevnnegat ja máleat dovnot jurdagiid.

medáljja. Sárdni lea ee. deaddiluvvon Nils-Aslak Valkeapää girjjis Johan Turi birra, *Boares nauti* (1994: 52–63). Demant-Hatt čállá: «Turi girji lea átnunčálus! Buolli rohkos Sámi váimmožis, vuoigatvuoda čuorvvas Skandinávia nomádaide – ii ge rohkos gefiidveahki birra, muhto rohkos áddejuvvot, rohkos ahte beassat eallit!» (Mu jorgaleapmi, Demantta deattuheapmi.)

Loahpalaččat áššái gullá vel dat ahte Turi välljii girji namman *muitalus*, mii dalá áiggi – ja mealgadii ain dálá ge – giellageavaheami mielde mearkašii duođa muitalit. Danin lea ge omd. bálddastahttin ulddaid ja olbmuid gaskkas erenoamáš álgoálbmotjurddašeami hárrái, go árvvoštallá muitalusa duohta muitalussan. Dákko heive oanehaččat geahčastit mo Amerihká indiána dutki Clifford Trafzer jurddašaddá áššis. Trafzer gullá Wyandot-čerdii ja čállá das mo indiánat atnet eallimuitalusaid seamma duohtan go olbmuid birra muitalusaid ge:

According to Native American elders, the ancient stories of plants and animals, the rivers and rocks, are history in the native sense of the word. [...] American Indian elders point out that the historical interaction between the plants and animals has never ended. However, humans are less sensitive to their relationship with plants and animals and modern society does not recognize the native view that this relationship over time can be considered history. (Trafzer 1993: 474–475.)

Trafzer maddá ákkastallá ahte dát bealli Amerihká indiána historjjás lea vuodđuduvvon njálmmálaš muitalusaide ja lea johtán buolvvas bulvii go muitaleaddjit leat juogadan muitalusaid guldaleaddjiideasetguin. Dát muitaleaddjit ledje árvvus adnojuvvon olbmot čearddas (Trafzer 1993: 475).

Jus Trafzera jurddašeami geavaha sámi njálmmálaš árbevieu hárrái, de čilgejuvvošii váldoerohus muitalusa ja máidnasa gaskkas sullii ná: Muitalus lea sámi váldo prosa-hápmi máidnasa lassin. Muitalus adno duohtan. Johan Turi gohčodii iežas girji *Muitalus sámiid birra* dan dihtii go dáhtui muitalit duohtavuoda sápmelaččaid eallima birra. Dattege son muitala ulddaid (gufihttariid) birra girjjis dego dat livčče duohta sivdnádušat, dego olbmot ge. Otnáš olbmot eahpidit dahje njulgestaga eai jáhke ahte ulddat gávdnojit, muhto Johan Turi oaivila mielde dat orrot leamen seamma duođat go olbmot. Ain ge gávdnojit olbmot geat jáhket ulddaide, de dan dihtii sáhhtá čuočuhit ahte vaikko vel muitala ulddaid birra, de lea liikkáge duođa muitaleamen. Sullasaš váttisvuodain deaivida mángga

eará álgoálbmogiid mitalusaid guovdu ge; sii jáhkket duohtan dakkáriid maid oarjemáilmmiedea ii dohkket duohtan. Mitalusa sáhtta indiána mitalanárbevieru ektui buohtastahttit *story*-doahpagiin, ja dasto navdit dan historján.

Máinnas gis bealistis lea okta njálmmálaš árbevieru mitalanšlájain. Sámiid gaskkas lea erenoamáš dovddus máinnasčoakkáldat, man J. K. Qvigstad almmuhii njealji girjjis; *Lappiske eventyr og sagn*, 1927–29. Dárogillii gohčoduvvo máinnas *eventyr*, engelasgillii *folk tale*, ja lea mitalus mii ii adno duohtan, muhto mii symbolalaččat dattege deaivilit govve olmmošlaš iešvuodaid ja láhttemiid. Máinnas lea dávjá gean nu birra gii lihkestuvvamiid ja eahpelihkostuvvamiid bokte loahpas beassá buorre dillái. Das leat dávjá eahperealisttalaš dáhpáhusat, ii ge máinnas leat čadnon dasa ahte áššiid galgá sáhttit lunddolaččat čilget, dat baicce ávkkástallá badjelmearálaš vásáhusaiguin ja geavvamiiguin. Máidnasat leat dávjá ealliid, stáluid, gopmiid jna. birra, muhto maiddá gonagasaid, gona-gasnieidda ja geafes, funet birgejeaddji olbmuid birra, geat vuollegašvuodaset ja hutkáivuodaset geažil loahpas besset riggodahkii ja ellet lihkolažžan reasta eallinbeivviideaset. Máinnas dávjá álgá ná: «Oktii lei...».

Mitalusas leat dievva referánssat. Mitalus muittuha mánggaláhkai diedalaš artihkkala dainna vugiin mo mitalaeddji viggá duodaštit mitalusas. Dávjá mitaluvvo gean birra dat lea, geain earáin lea gullan sullii seamma mitalusa, báike- ja áigereferánssat leat dárkilat; vel dálki ge dávjá namahuvvo, omd. dajaldagain «de fáhkka bođii bieggajiella», dahje sullasaš čujuhusain, maid diedus ge lea veadjemeahtun iskat lea go duohta, muhto dat maid lea mielde dahkamin duohtan dan maid gulat.

Gávdno nubbi mearkkašupmi mitalusas mii maiddá lea dehálaš dán oktavuodas; nammalassii mitalus dan oaivilis ahte makkár govaid, assosiašuvn- naid ja oktavuodaid dat ráhkada guldaleaddji (njálmmálaš mitalus), geahčči (govat) dahje lohkki (čállon mitalus) oaivvis. Dárogillii gávdno doaba *forestilling*, dat govahallan maid mitalus dagaha olbmo oaivvi siste, *image engelasgillii*.³ Dát govahallan duolbmá ja rasttida rájáid mat leat čadnon *mitalus*- sátnái dainna lágiin ahte dat addá friijavuoda dulkot mitalusa sisdoalu viiddisin; dat guoská Johan Turi mitalusa hárrái vuosttažettiin su govaide. Daid mitalus gáibida govahallama, go govat mitalit eanet go maid olbmo čalbmi veadjá oaidnit.

3 Dego omd. beakkán Benedict Anderson girjetihittel *Imagined communities*, mii dárogillii lea jorgaluvvon *Forestilte fellesskaper*, ja man sámegillii sáhtášii jorgalit «Govahallon oktiigullelašvuodas».

Govat cuvkejit fotografiija gáržžes objektiivlaš registrerema dan dihtii go dat omd. čájehit bohccuid mat leat nuppe bealde vári – maid ii olbmo čalbmi, ii ge kiiikkár oainne (Turi 2010 (1910): 42) – dahje dat govvejit jápmán olbmuid geaid birra ságastallo, ja geat mutojuvvojit (dego olmmoš gii juigojuvvo «lea» das juoigiid gaskkas). Dan dihtii fertejit dat oidnot govas, vaikko vel eai duođas oidnon das ja dalle dilálašvuođas (Turi 2010 (1910): 51). Eanet dan birra maŋnelis – dát namahaddamat leat dušše jurddašuvvon álgomáisttan.

Multidáiddár, dieđadáiddár ja gállábárdni

Johan Turi dáidá leat sápmelaččaid vuosttas multimediadáiddár. Sámi eahpítkeahhtá stuorámus mánggabealat dáiddár, Nils-Aslak Valkeapää, lea dievva ávuin ovdasánis iežas girjjis Johan Turi – Ovles Juhána – birra, *Boares nauti* (1994). Girji lea vuosttažettiin Johan Turi ja Emilie Demant-Hatt breavalonohallama birra, muhto das leat maid muhtun eará Turi ja Demant-Hatt gaskavuoda gulli áššit mielde. Girjesiidduid bardin ja govaid oktiibidjan lea hui čielgasit Nils-Aslak Valkeapää – Áillohačča – dahku, ja čuovvu su erenoamáš gula-hallanvuogi (sámi) lohkkiguin, mii muitala eanet dasa gii jo diehtá go dasa gii ii dieđe. Nils-Aslak Valkeapääs ledje mánga ulbmila *Boares nauti* girjjiin, maid gaskkas dáidá deháleamosin leamaš duođaštit ahte Turi ieš livččii hálidan čállit čáppagirjjálašvuođa, muhto vehkiidis geažil beanta bákkojuvvui fágagirjjálaš čállin – etnográfán. In dieđe leaččan go nu ovttaoavilis Áillohačča teoriijain dan dáfus gal, go dál badjel čuohte jagi maŋnil go girji ilmmat, Turi čállinvuohki dohkkešii gohčoduvvot sihke románán ja fágagirjin, nugo eará sajis dán teavsttas ákkastalan manin Turi välljii *muitalus*-nama iežas girjetihhtelii. Muđui lea somá lohkat man empáhtalaččat Áillohaš čállá Ovles Juhána birra – orru beanta su navdimin iežas sielu-ustibin.

Boares nauti girjji loahpageahčen Áillohaš lokte Johan Turi árvvu seammaláhkai go dološ Gállábártniiguin geavai. Gállábártnit han bajiduvvojedje sámi nástin dan dihtii go ledje leamaš nu dehálaččat sápmelaččaide. Sii ee. fuomášedje sabeiid, ja sii ledje beakkán čeahpes sarvvabivdit. Dan dihtii eai hávdáduvvon dábálaš láhkai go jápme – sii baicce dahkkojedje *Gállábártnit*-nammasaš nástegovvan, vai sápmelaččat álo go geahčastit albmái muittuhuvvojit sin

máttarmáttuid goargadis duogáža birra.⁴ Logadettiin *Boares nauti*, Áillohačča gudnejahttingirjji Ovles Juhána birra, olbmos lea dát myhta-muitalus miellagovas, go Valkeapää joraha girjesiidduid čáhppadin, ja govvageavaheami bokte geažida ahte Turi eallin ja čálašepmi Emiliein lea mannamin loahpageahčai. Pagineren dahje siidologuid merken ge nohká s. 273:ii, čuovvovaš 15 siiddus eai leat logut, muhto olu čáhppes ivdni geavahuvvon. Turi boazojohingovva oažžu ođđa sisdoalu, dás dat baicce šaddá loahppamátkki govvádussan, masa lea ráhkkanisgohtán. Manjit siiddus ihtá unna vilges ruossaš, ja nuppi siiddus seamma rahpaseames gis Johan Turi vuolláičála. Dasto čuovvovaš siidduin Turi nástealbme govva, mas leat sihke sarvva, gállábártnit ja almmi ráidalas.

Almmá dajakeahhtá maidige sániiguin, Áillohaš dán láhkai čilge sámi lohkkiiidasas mo su mielas Johan Turi ánsšáša leat nástin sámi gomuvuođas. Girjesiidduid bardin lea Valkeapää dahku, ja girjji hábmemiin son muitala iežas muitalusa, man maid ferte dulkot, dego Johan Turi girjji ja muitalusa ferte dulkot. Goappašagain gullaba teaksta ja konteaksta hui čavgadit oktii, ja goappašagain lea diehtujuohkin sápmelaččaid birra guovddážis. Guktot girjjit leat álggus čállon sámegeillii – dainna jáhkuin, doaivagiin ja oskkuin ahte gal dat jorgaluvvo go áigi dasa lea láddan. Nubbi girji ii vuossu oppa leat ge jorgaluvvon man ge eará gillii, ja nubbi gis nuppelot eará gielaide, vaikko vel golle ge badjel čuohte jagi ovdal go dárogillii vuosttas geardde ilmmi *Min fortelling om samene* skábmamánu 2011.

Jáhkán ahte jus Johan Turi livččii juksan boarásmanbeivviid min áiggi, son livččii lean gudniproffessoran sihke Sámi allaskuvllas ja Ubmi, Oulu, Roavvenjárgga ja Romssa universitehtain. Goittot ge, jus ii vel dobbelis olgoriikka ášahusain ge. Dasa lassin son sihkkarit livččii lean dieđadáiddárin Romssa universitehtas, danin go dalle go dat virgi ášahuvvui gaskkamuttu 1990-logu, lei ágga ahte vaikko albmás gii dan vuosttasin oaččui, ii lean doallelaš akademalaš oahppu šaddat professoran, de su dáiddalaš bargu ja filosofalaš jurddašepmi almmolašvuodas lei mielde váikkuheamen eanetlogu álbmoga buorebut áddet sápmelaš eallima ja dáidaga erenoamášvuoda. Seamma sániid livččii sáhtán geavahit maiddá Ovles Juhána barggu ja doaimma birra, dat duodaid lea áiggiid

4 Loga eambo dán dološ jáhku ja govvahallama birra omd. Bo Lundmark (1979) dutkosis *Anders Fjellner – samernas Homeros*. Lea miellagiddevaš oaidnit man láhkai sámi bivdoluondu ja -duogáš maiddá speadjalasto min myhtalaš muitalusain. Gokko sámi nástegovva *Dávvgát* čujuhit dávgái ja bivdui, de omd. engelasgielas gohčoduvvojit dat nástit ee. *the Plough*, mii doalvu jurdagiid eanadollui ja eahpenomádalaš eallinvuohká.

čada váikkuhan sihke sápmelaččaid iežamet ja eará álbmogiid áddet sámi jurddašemi. Johan Turis alldes lei áigumuš čállit girjji mii čuvge ja čilge, mii duodašta ahte sápmelaččain ge lea kultuvra; ahte mii eat leat spiret, nugo Demant-Hatt ge celkkii ovdalis namahuvvon sártnistis: «Turi dáhtui čájehit ahte sápmelaččat eai leat spiret, dego ovdalis áiggiid jáhkkojuvvui.» (Valkeapää 1994: 52–63.)

Romssa universitehta dieđadáiddárvirgi ásahuvvui Iver Jåks – Ivvár Ivvára – várás dalle go Nils Jernsletten – Juhu Niillas – lei Sámi dutkamiid guovddáža stivrajodiheaddjin. Áigumuššan lei sápmelaš vuogi mielde gudnejahttit vuoras olbmo geas leamaš mearkkašupmi ja váikkuhus sámi akademalaš eallimii dáida-gis ja eará doaimmaidis geažil. Vuosttas áigumuš lei dahkat Ivvár Ivvára profes-soran, muhto go dat ii menestuvvon universitehta formálalaš gáibádusaid geažil, de Juhu Niillas dan dihtii hutkkai ođđa doahpaga; nammalassii dieđadáiddár. Ášši dohkkehuvvui, ja Ivvár lei moanat jagiid dieđadáiddárin Romssa universi-tehtas. Veardit muđui molssaeavttu dihtii mo Trent universitehtas Kanadas leamaš vejolaš čuovvut nuppi, álgoálbmotjurddašeapmái heivehuvvon, bálgá professorvuhtii, ee. čilgejuvnon Rauna Kuokkanen girjjis *Boaris dego eana*, mas daddjo «Trent universitehta lea áidna universitehta Kanadas (ja vejolaččat olles máilmmis) mii addá professorgelbbolašvuoda eamiálbmotdieđu kriteraid vuodul» (Kuokkanen 2009: 201, nohta 79).

Tevnnegat maddá muitalusat

Johan Turi tevdnenvuohki lea dego su muitalanvuohki ge – son muitala dan maid ieš lea oaidnán ja vásihan. Dat addá tekstii autorála muitaleaddjijiena, mii gis bealistis váikkuha dasa ahte lohkki jáhkka muitalussii, goit dainna eavttuin ahte dá lea dan ovtta olbmo muitalus; «mon lean okta sápmelaš». Dávjá lea nama-huvvon ahte *okta*-artihkal dán oktavuodas lea ruohtagiela báidnin, muhto sáhtta baicce leat Turi didolaš gáržžideapmi juste eará sápmelaččaid moaitámuššii ahte manin bat son duostá čállit buot sápmelaččaid ovddas. Turi dadjá ahte ii son leat eará go okta sápmi dievva eará sámiid gaskkas, muhto sus lea máhttu ja diehtu čállit danin go son dovdá sámi eallima. Juste dego dálá sámiid ovddasteaddjit ge hállet eanebuid ovddas. Dan dihtii čuoččuhan ahte Turi – jus livččii otne eallán – livččii lean juoga man nu hámis njunuš sámi ovddasteaddji.

Mu govvaanalyisa ii leat dáiddadieđalaš, in geahččal heivehit Turi govaid dáiddahistorjjá ektui, muhto lea jáhkkehahti ahte Turi lei oaidnán modernisttalaš dáidaga, navdimis sihke Hjalmar Lundbohm geahčen ja Kebenhápmánis go galledii Demant-Hatta doppe 1911. Su govat stuorra čalmmiiguin (Turi 2010 (1910): 20, 122) ja muđui ge eahpeproporšuvnnalaš representašuvnnain, dahje eahpelunddolaš ovddasteapmi rumašosiid hámiin, muittuhit dalá áiggi modernisttalaš málemiid, almmá čuoččutkeahhtá dan ahte Turi livččii doppe viežžan ovdagovaid iežas málemiidda. Lea goittot ge oalle jáhkkehahti ahte Emilie finahii Johána dáiddačájáhusain go lei Kebenhápmánis. Dan oaivilis lea maiddá Barbara Sjöholm (persovnnalaš hálešteapmi 25.3.2011 Romssa universitehtas). Sjöholm lea dutkan ja čállán sihke Turi ja Demant-Hatt birra, ja son seamma ságastallamis mitalii ahte Emilie oktii lei ordnen Turi-čájáhusa Kebenhápmánii, muhto ii daja das leat gávdnan árvvoštallamiid dahje eará ge namaheami dalá dánskka áviissain.

Mu govvadulkon lea vuodđuduvvon álgoálbmotjurddašeapmái dainna lágiin ahte dulkon govaid kongeniálalaččat sámi árbevieru ja kulturáddejumi vuodul. In áiggo dán vuoro eará go namahastit moadde dulkonvejolašvuoda moatti gova hárrái. Lean vuosttažettiin välljen govaid mat mu dulkomis kommenterejit dahje juogaláhkai viiddidit mitalusa, dahje – nugo multidáiddárat dahket – geavahit mánga vuogi ovdanbuktit mitalusa.

Govva 1 ferte gullat Turi maññidis bargguid gaskii, go das lea haddi 10 kr, mii lea oalle divrras árat govaid ektui. 1900-jagiid álgogeahčen leavvagođii eksprešunisma davviriikkaide, ja vaikko orru imaš govahallat ahte duottarmánná livččii das movttiidahtton, de lea goit miellagiddevaš registreret ahte Turis leat muhtun muddui seammalágan ovdanbuktinvuogit go eksprešunisttain geat omd. vižže inspirašuvnna Afrihka čearddaid muorrabácciin ja ámadajumáskkain.

Dán oktavuodaš livččii dieđus erenoamáš miellagiddevaš dárkileabbo dutkat daid Turi govaid mat earránit dábálaš etnográfalaš representašuvnnain, ja main son duostá eksperimenteret hámiiguin ja proporšuvnnaiguin (Turi 2010 (1910): 20, 42, 122, 192). Dát govat eai leat goassige dutkojuvvon, ovddeš áiggi lappologat berostedje eanet daid tevnnegiin maid Turi lei ávžžuhuvvon ráhkadit lassi-

Govva 1. (NM A. 659 nr. 11)

čilgehussan iežas girjjálaš tekstii.⁵ Livččii áigi dárkileabbo dutkagoahtit Turi govvadáiddalaš beali ge.

Govaid iežaset giella

Ovtta govvas Turi mále válđoobjektii hirbmat stuorra čalmmiid (Turi 2010 (1910): 122).

Govva 2. (NM A. 659 nr. 5)

Gidđa- ja čakčajohtingovas (Turi 2010 (1910): 42) ihtá gova ovdaravdii nisson-figuvra mii ii ovddas duohta olbmo, sáhtášii su navdit jogo niehkogovvan dahje

5 Dákko lea dehálaš deattuhit ahte stuorra oassi daid govain mat leat válđon mielde 2010 ilbman *Muitalus*-girjái, eai leat ráhkaduvvon dan girjji várás. Álgodeaddileapmái válđojuvvojedje dušše mielde etnográfalaš čilgejeaddji tevnnegat. Leaba doaimmaheaddji guovttes geat leaba mearridan eará govaid ge válđit mielde odđa deaddileapmái čájehan dihtii Johan Turi viiddit dáiddalaš viggamušaid.

vaikko ba gufihtarin (uldan). Eará govva gis máhtášii leat iešportrehtta (Turi 2010 (1910): 20). Das lea oalle stuorra oaivi reastta goruda ektui, ja giedat leat áibbas unnit – goit olgeš giehta. Livččii vejolaš dan buohtastahttit eará dáid-dáriid iešportrehtaiguin, ja dulkot dan dáiddadieđalaččat. Dušše jo dát moadde ovdamearkka čájehit ahte Johan Turi -dutkamis leat ain ollu áššit barggabeahtá, ja hástalusat leat dievva ođđa geahčastagain analyseret su bargguid.

Turi gáibádus mitalit duohtavuoda mearrida su govalaš presentašuvdna-vuogi ge. Go son omd. govve bohccuid mat orrot dego áimmus girddašeamen (Turi 2010 (1910): 42), dat ii leat jurddašuvvon eahperealisman su beales.

Govva 3. (NM L.A. 659 nr. 39)

Dalle lei Turi jo geavahišgoahtán steampaliid nu ahte ii dárbbášán juohke bohcco tevdnet dahje málet nugo ovdal lei dahkan, de sutnje lei olu álkit ja johtileabbo govvet olles ealu. Turi tevdnejuvvon bohccot ledje hui individuála vaikko vel gulle ge čorragii dahje ellui. Turi tevdnii juohke bohcco sierra, nu ahte juohke

ovttaskas bohccos ledje iežas dovdomearkkat; dan oinnii jogo guolggas dahje čorvviin dahje eará dovdomearkkain. Go geavahišgođii steampala, dat detáljjat dieđus ge jávke (nugo dávjá geavvá go duoji industrialisere dahje dahká gávpe-gálvun). Seammá govvii lea Turi ieš čálistan ahte dat leat Norgga rádjaguovllu alla várit, de oažžu árvidit ahte lea govven gidđajohtima Norgga beallái. Eallu lea biedganan guktuid beallái vári. Dan dihtii go Turi diđii ahte oassi ealus lea nuppe bealde vári (maid ii čalbmi ii ge kiikkár oainne), de su áddejumi mielde mitalusa duohtavuoda imperatiiva geatnegahtta su tevdnet olles ealu amas oktage su sivahit leat čiehkkan oasi ealus gosa ge.

Nubbi govva man dás hálidan fuomášuhttit lea Čohkkirasa girkobasit (Turi 2010 (1910): 51).

Govva 4. (NM L.A. 874 nr. 5)

Dát govva lei mielde go MSB deaddiluvvui vuosttas geardde, ja dasa lea Demant-Hatt čállán guhkes čilgehusa, nugo lea ge dahkan eanaš daid távvali-

idda mat deaddiluvvojedje 1910 girjjis. Čilgehusaid lea navdimis Turi ieš addán Demant-Hattii. Čohkkirasa girkobasit -govva lea sisdoalu dáfus hui rikkis, dárkil ja deaivil – sihke iešguđet guovllu gárvvuid ja dovdomearkkaid, herggiid variašuvnnaid ja olles girkosiidda eallima representašuvnna hárrái. Govva lea hui realisttalaš, muhto realisma veaháš ráfehuhtto albmáin gii lea iežas haren aiddo girku olggobeallái, ja girku duohken gis leat deavkadeabbo ráneslágan figuvrrat, mat leat guovtti jovkui juohkásan. Guovtti figuvrras eai leat oppa oaivvit ge. Leat sárggastuvvon linjját birra girku mat ovddastit girkoáiddi dahje markerejit girkoeatnama. Demant-Hatt čilgehusas dán gova hárrái muitala ahte lei almmái gii lei iežas haren meahccái, muhto son hávdáduvvui girko gurrii. Hávdái ala šattai áiggi mielde beahci (Demant 1910: 259–260). Dán muitalusa Turi govve albmáin gii heaŋgá muoras, vaikko duohta dilis ii leat dan murrii oktage iežas haren. Oaivvehis olbmot girku duohken čilgehusa mielde leat gopmit mat johtalit girkoeatnamis.

Lea somá registreret mo Johan Turi eaktu leat oskkáldas duohtavuodain maid muitalus gáibida váikkuha dasa ahte objektiivvalaččat sáhtta jearrat leat bat duot buot duođat maid son govaiguin čilge? Ii han dat almmái lean iežas haren girku olggobeallái, eai ge navdimis buohkat jáhke gopmiide ge. Na, mo de? Báhcá loahpalaččat dáiddára ja geahčči jearaldahkan, čáli ja lohkki kontráktan dahje gaskavuohtan ahte masa mii jáhkkít, muhto Turi goit beastá iežas árbevirolaš oainnu geažil das ahte makkár gáibádušat gulle muitalussii – lehkos dal hállon, čállon dahje govvejun. Turi cealkka, «Mon lean okta sápmelaš», almmuha ahte son lea goit muitalan duohtavuoda iežas eavttuid mielde.

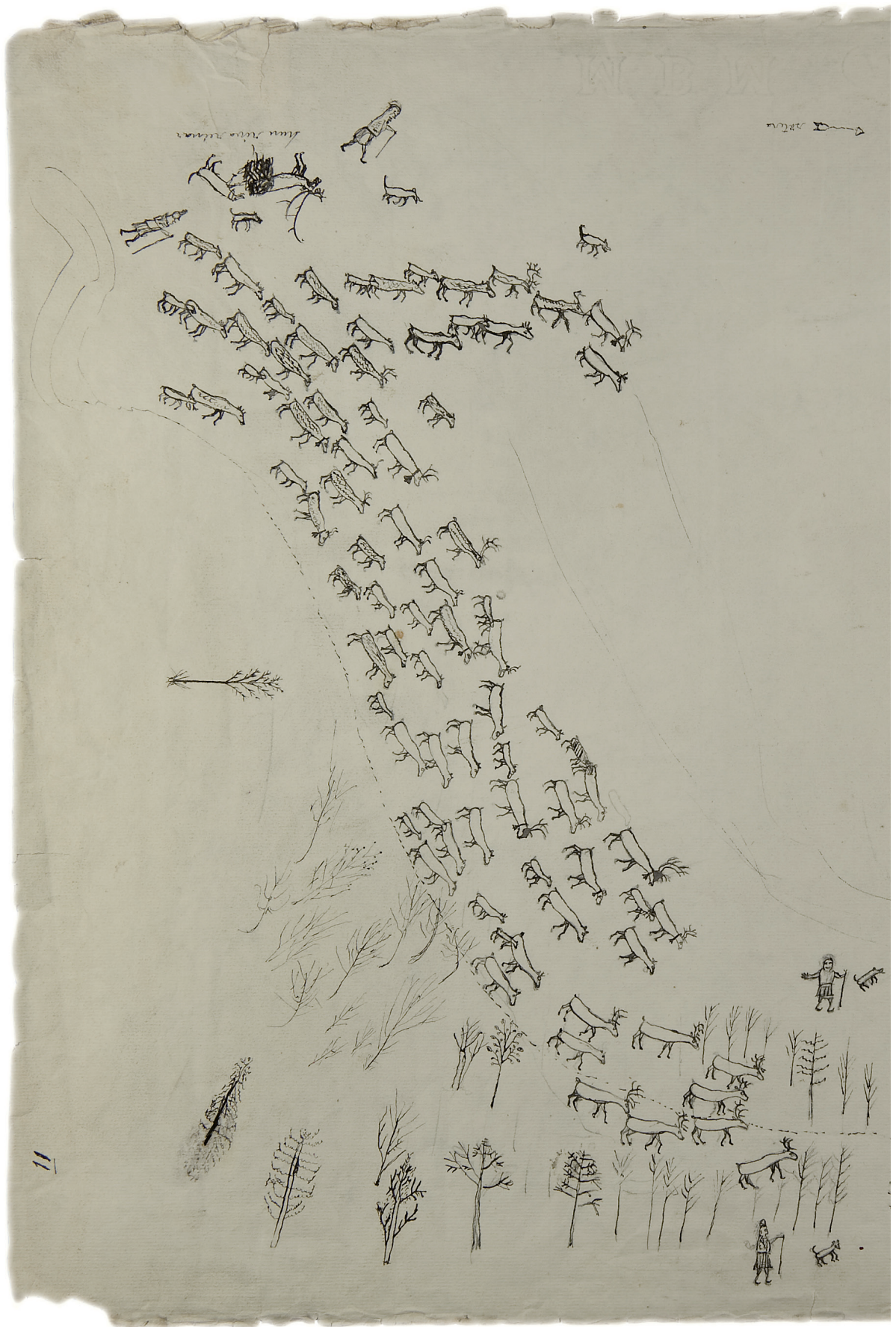
Namahin ovdalis mo Turi dáidda eaktuda dakkár govahallandáiddu mii rasttida gova rájaid, mii muitala eanet go maid čalbmi oaidná, omd. bohcuidd birra nuppe bealde vári (Turi 2010 (1910): 42). Guokte eará somás ovdamearkka mo Turi geavaha ollásit govvadáidaga friijavuoda leat tevnnegat «Gidđa- ja čakčajohtin» (Turi 2010 (1910): 87) ja «Dál vuolgán Kebenhápmenis Stockholmii» (Turi 2010 (1910): 136).

Govva 5 boahhte siidduin. Gidđa- ja čakčajohtin (NM L.A. 874 nr. 20)

W. B. W. C.

→ North

from New Mexico

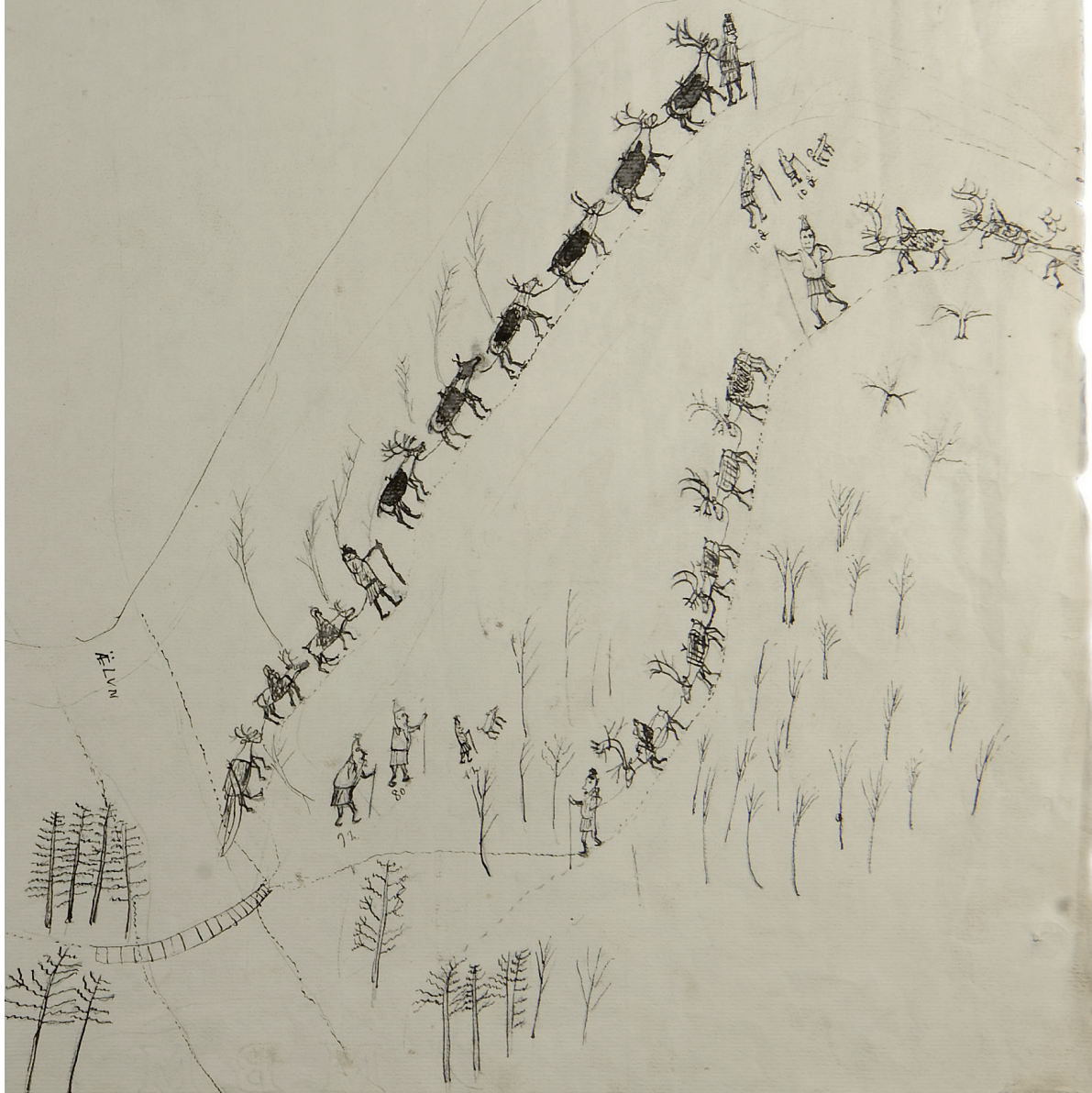
//

1860

ata kar...
jibi

1000

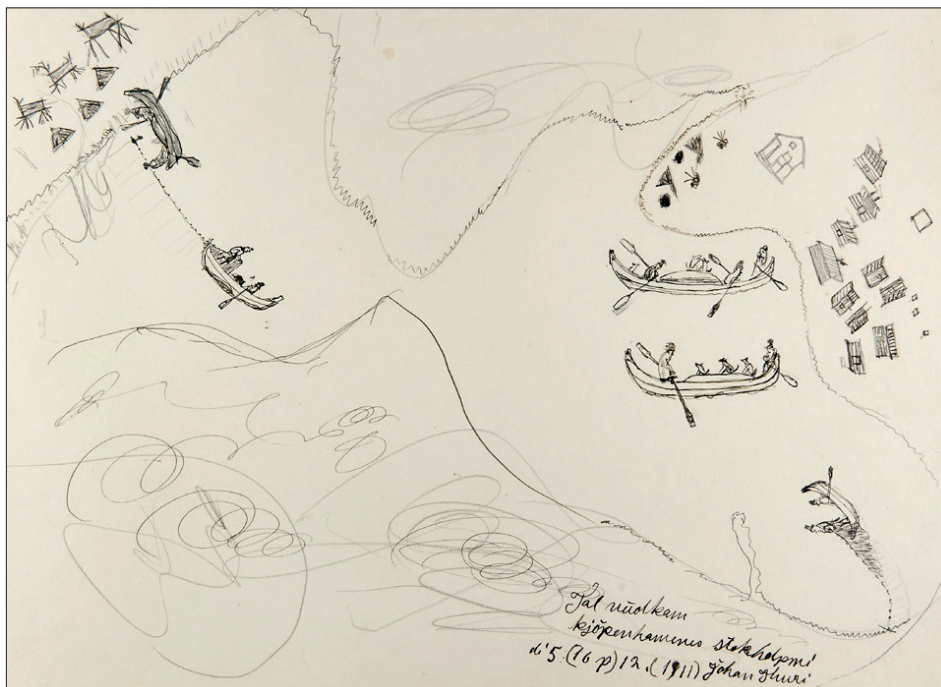
3
4
3

FELVN

Gidđa- ja čakčajohtintevnnege hárrái sáhtta imaštit manin Turi časká oktii guokte johtima ovtta govvi. Dán illustrašuvnna lea Demant-Hatt čilgen oalle dárkilit Turi girjies, ja gohčoda dan távval XI (Turi 1910: 263–264). Turi lei ieš čállán gova duogábeallái «Siida mii johtá Norgii alla váriid gaskkas gidđat ja čakčat». Govas leat dievva detáljjat mat mitalit johtima birra, ee. noaddehearggit ja earát mat guddet mánáid ja fas earát mat gesset lávvomuoraid. Das leat láidejeaddjit ja beatnagat, ja bohccuid čorvviin oaidná mii lea gidđa- ja mii gis čakčajohtin. Govva lea dego muittu mielde sárgojuvvon. Das namahuvvojit muhtun olbmuid agit ge, ee. guokte vuoras olbmo geat leaba 72 ja 80 jagi, nubbi sudnos vel hui ovdos njagil. Sudno ovddabealde vázza 12-jahkásaš mánná. Turi ferte leat diehtán geat dat olbmot leat, son orru leat konkrehta johtima gidden báhpárii, muhto dat, ahte ovttahtta guokte johtima ovtta illustrašuvdnii, addá govvi realismma seammás go dat biđe dahje duššindahká fotografalaš representašuvnna eavttuid. Govva ovddasta duohtavuoda, muhto govvan dat rasttida dan maid vuorddášii ovtta govvas oaidnit – nammalassii illustrašuvnna ovtta konkrehta dáhpáhusas. Turi vuohki tevdnet alla vári mas lea jiehkki luodanemiiguin (bajimuččas gova olgeš ravddas), lea maid oalle erenoamáš, ja illá áddehahtti jus ii livčče Demant-Hatt dan čilgen, vaikko Turi lea gal ruotagillii čállán «muohta ja stuorra jiehkki váris». Govva maiddá mitala guovllu topografija, ja čájeha mo muohta ja borggat leat njeaidán ja vellehan muoraid. Govva doaibmá sihke illustrašuvdnan ja duohtavuoda gaskkusteaddjain, muhto dan govalašvuolta ja dáiddalaš ovdanbuktinvuohki lea erenoamáš ja miellagiddevaš – das orru beanta dego *báiki* livččii guovddázis, ja olbmuid ja bohccuid johtin dakkár mii dáhpáhuvá dán báikkis guktii jahkái. Turi govva «oaidná» ja mitala báikki perspektiivvas dan maid báiki vásiha.

«Dál vuolggán Kebenhápmans Stockholmii» tevnege (Turi 2010 (1910): 136) muhtunláhka «suddet» Skagerrak ja Durdnosjávri oktii – Turi jurddagovas lea su ruovttubáiki mielde go guodđá Kebenhápmans, de dan dihtii ihtá Durdnosjávri ge seammá govvi go Kebenhápmans. Son smiehtta daid olbmuid geat leat firpmiiguin bivdimin guliid su iežas guovllus davvin, ja sárgu sin maid seammá govvi. Sáhtášii beanta buohtastahttit Áillohačča dovddus diktalinjjáin «Mu ruoktu lea mu váimmus ja dat johtá mu mielde», go Turi govva maid ovddasta seammalágan jurddašemi ruovttuguovllu hárrái. Son lea Durdnosjávris *eret* go lea Kebenhápmans, muhto son lea maid seammás dan guovllus *eret*, dan oaivilis ahte doppe lea su ruoktu. Dán govvas ii leat seamma detáljariggodat

Govva 6. Dál vuolggán Kebenhápmanis Stockholmmii (NM L.A. 853 nr. 3)

eatnamiid hárrái, go dát eai leat su duovdagat. Danin Turi dušše roanzula juoidá báhpárii markeret gokko leat vuovddit ja eatnamat, muhto dat guovllut eai leat sutnje anolaččat.

Dá leat dušše muhtun ovdamearkkat dasa mo Turi govat miellagiddevaš vuogi mielde ovttahttet dan maid olmmoš sáhtta vásihit dainna maid ii leat vejolaš oaidnit muhto mii dattege lea, danin go dat gullá mitalussii, dahje dan birra hállojuvvo. Lea measta dego juoigamis; ahte dat gii juigojuvvo, son mutojuvvo, ja muitima bokte su preseansa jo dadjat idihuvvo (dego vearbaid hárrái ge: preseansa lea dál, dat mii lea dás ja dál). Dainna oaivvildan ahte dat olmmoš, ealli dahje eanagáhppálat mii juigojuvvo ihtá juoigi millii. Dat gii juigo-

juvvo ja gean olbmot ain muitet ja gean birra hállet, son ii leat jápmán (jávkan mearkkašumis) vaikko ii leat šat oaidninláhkai min gaskkas.⁶

Esseija ja diehtogáldu

Loahpalaččat sáhtta dieđus dadjat ahte Johan Turi muitalus sámiid birra lea muitalus vuosttažettiin badjesámiid dili birra. Su váimmu lagamuččas lei boazodilli, dan ja bivdoealáhusa son dovddai buoremusat, de dan birra son čálii. Ja dego badjeolbmuid gaskkas ain ge eallá seamma oaivil, de lei Johan Turi áiggi ge oaidnu ahte badjedilli dat lei dat duohta sámiid eallin. Dan dihtii girjjis báhce eará oasis sámi kultuvrras meannutkeahtta. Lea vejolaš dadjat ahte Turi girjenamma almmuha menddo stuorra áigumuša ja ambišuvnna ollislaš sámi duohtavuodá ektui, muhto dat maid Turi čállá, goit speadjalastá dalá áiggi sámi árvvuid ja dan maid otná giellageavaheami mielde gohčoda máilmeoaidnun, go sápmelaš álgoálbmotvuhtii han gullet juste árbevirolaš árvvut mat vulget bivdo-servodatáiggi rájes, mas olbmo ja luonddu gaskavuohta lea guovddázis, ja man birgenstrategiijat govvejit smávva servodaga gulahallan- ja ceavzinvugiid. Buot dáid áššiid hárrái gávdnat otná dán beaivvi dievva dehálaš dieđuid Johan Turi muitalusain. Dan dihtii su girjjit leat esseijat ja diehtogáldut, ja nugo buori esseija ferte dulkot ovdal dan ollásit ádde, nu lea maddá Johan Turi čállinhámiin ge – dan ferte dárkilit guorahallat ja árvvoštallat, dálá nuorat buolva soaitá dárbašit lohkanveahki, čilgemiid ja gaskkusteami nu go jo klassihkalaš girjjálašvuodain muđui ge. Dan dihtii Johan Turi girji lea ge sihke čappa- ja fágagirjjálašvuohta. Golihedje gal čuohte jagi ovdal go mii dan áddiimet. Dat lea ge klassihkkára dovdomearka – dat eallá ja bistá, ja das lea viežžamuš sihke dálá gávpotsápmái ja duottarsápmái. Girji neavvu neavvokeahtta maid mearkkaša gohčodit iežas sápmelažžan.

6 Jurddašan das maid mo beakkán juoigi Ivvár Niillas, Nils Porsanger, muitalii muhtun NRK Sápmi TV-programmas ahte son láve meahccái mannat muittašit, ja «ovttas leat» ovddeš ustibiiguin geat eai šat leat. Doppe várregoadis go son daid olbmuid juoiggada, de dat dego ihtet fas su ovdii, ja sutnje leat suohtas bottut dát.

Gáldut

Materiála: Johan Turi govat Nordiska museetis

Govva 1 (NM A. 659 nr. 11)

Govva 2 (NM A. 659 nr. 5)

Govva 3 (NM L.A. 659 nr. 39)

Govva 4 (NM L.A. 874 nr. 5)

Govva 5 Gidđa- ja čakčajohtin (NM L.A. 874 nr. 20)

Govva 6 Dál vuolggán Kebenhápmánis Stockholmi (NM L.A. 853 nr. 3)

Girjjálašvuohta

KUOKKANEN, RAUNA 2009: *Boaris dego eana. Eamiálbmogiid diehtu, filosofijat ja dutkan*. SÁMIacademica 2. Kárasjok: ČálliidLágádus.

LUNDMARK, BO 1979: *Anders Fjellner – samernas Homeros – och diktningen om solsönerna*. Acta Bothniensia Occidentalis – Skrifter i västerbottensk kulturhistoria 4. Umeå: Västerbottens läns hembygdsförening – Västerbottens museum.

TRAFZER, CLIFFORD E. 1993: Grandmother, Grandfather, and the First History of the Americas. – Arnold Krupat (doaim.), *New Voices in Native American Literary Criticism* s. 474–487. Washington: Smithsonian Institution Press.

TURI, JOHAN 2010 (1910): *Muitalus sámiiid birra*. SÁMIacademica 3. Karasjok: ČálliidLágádus.

————— 1910: *Muitalus samid birra. En Bog om Lappernes Liv*. Andet gennemsete Oplag. København: Græbes Bogtrykkeri.

VALKEAPÄÄ, NILS-ASLAK (doaim.) 1994: *Boares nauti. Johan Thuri*. Guovdageaidnu: DAT.

Eará gáldut

SJOHOLM, BARBARA [2011] = Logaldat ja ságastallan Romssa universitehtas 25.3.2011.

What the eye can't see: On Johan Turi's subtle truth-telling in his images and art

So far, very little attention has been paid to Johan Turi's artworks. His pencil drawings have mostly been regarded as illustrations of his narrative, and have been characterized as naive expressions. No mention has been made of the other art that Turi created. Aside from the drawings that were included in the original edition of Turi's *Muitalus sámiid birra* as edited by Emilie Demant-Hatt, virtually none of Turi's other pieces have ever been exhibited or published. They have gained visibility only through their inclusion in the anniversary edition of *Muitalus*, which appeared in 2010. In this article, some of Turi's previously unknown artworks are interpreted as Turi's attempts at creating Expressionist art. Turi was introduced to various forms of modern art at Hjalmar Lundbohm's home in Kiruna, and also, most probably, while visiting Emilie Demant and Gudmund Hatt in Copenhagen in 1911. Turi's artworks are also interesting in the way in which Turi combines realistic representations with images that are either surreal or that expose more than the human eye can actually see. Turi's art transgresses the limits of photographic representation, and includes objects that are hidden from the human view. A major undertaking awaits art historians and indigenous methodologists to further analyze Johan Turi's artworks in their cultural and historical contexts.

HARALD GASKI
harald.gaski@uit.no
University of Tromsø